

БЕРЕЖАНСЬКИЙ МУЗЕЙ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ТА ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ

У статті відображено етапи формування музейної структури: від окремого Музею переслідуваної церкви до Музею сакрального мистецтва та історії церкви – структурного підрозділу Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани. Охарактеризовано науково-популяризаційну та культурно-освітню діяльність музею, вказано на цінність музейних збірок, визначено концептуальні засади тематико-експозиційного оформлення.

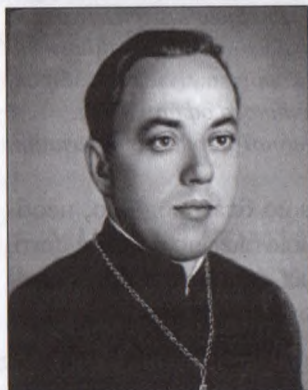
Ключові слова: *Бережани, музей переслідуваної церкви, експозиція, о. М. Немелівський.*

Музейництво як сфера діяльності є справою благородною, необхідною, соціально значимою. В музеї відтворюються події минулого, реконструюється народне і традиційне – основа національного, самосвідомлюючого. Це і є та «історична пам'ять» народу, яка не знищується під впливом нових обставин до тих пір, доки прогресує окрема спільнота в чітких обрисах національної константи; а також, коли існують осмислені зв'язки інтернаціонального рівня. Музей – це ще й виразник духовної величі самого суспільства.

Власну специфіку розвитку мають музеї регіонального рівня, які відображають у своїй діяльності такий інколи малопомітний зв'язок як: край – країна, місцеве – загальнодержавне, етнорегіональне – національне. Тому вони в регіоні відіграють таку ж роль, яка була ще в 1960 р. передбачена в окремій дефініції Рекомендації ЮНЕСКО щодо найефективніших заходів забезпечення загальнодоступності музеїв: «У місцевостях, де вони розташовані, музеї мають бути центрами розуму і культури, а відтак, вносити свій вклад у духовне й культурне життя населення... Це особливо стосується музеїв, що знаходяться в невеликих містах і селах, які часто мають важливе значення попри невеликі розміри» [1, с. 157].

Переважна більшість українських, зокрема, західноукраїнських, історичних міст навряд чи сьогодні відчуває свою значимість. Багато з них забуває про власну історичність. Під впливом зовнішніх і внутрішніх обставин різноманітного змісту (політичних, соціо-економічних,

культурогенних, мілітарних) зазнає постійних змін традиційна специфіка міського середовища, його онтологічна сутність. І тільки завдяки музеям, при умові, якщо вони існують в такому історичному місті, зберігається його власна, неповторна «мить історії», традиційність якісного урбаністичного організму, який історично доводив своє право на прогресивний хід.

о. Михайло Немелівський

Кількісна і якісна колекція пам'яток сакрального мистецтва, релігійної та релігієзнавчої літератури, а також концентрована інформація з історії церковного життя на західноукраїнських землях була зібрана в Бережанах у Музеї переслідуваної церкви. Його передісторія та історія створення пов'язана з особистістю місцевого священика о. Михайла Немелівського.

Він народився 18 квітня 1938 р. в с. Бзовиця Зборівського району. Після закінчення Луцької духовної семінарії працював у парафіях на Монастирищині і Бережанщині, незмінно 34 роки був священиком у с. Вербів Бережанського району. Активно сприяв відродженню УГКЦ. За почином о. Михайла в ряді парафій – сіл Лісники, Лапшин, Гиновичі, Жуків, Вербів – відновлено або встановлено нові меморіальні пам'ятки: могили, пам'ятники борцям за волю України й жертвам сталінських репресій, каплички і знаки з відзначення незалежності нашої держави. Він був організатором перших прощ до Зарваниці, на запрошення брав участь у Богослужінні під час візиту Папи Івана Павла II до Львова. Загалом, за 42-річну пастирську діяльність о. Михайлу присвоєно звання протоієрея.

А ще в січні 1994 р., за ініціативи о. Немелівського, у Бережанському краєзнавчому музеї відкрито виставку церковної атрибутики під назвою «Дорога життя». У подальшому він став організатором і першим директором Музею переслідуваної церкви. Музей відкрито 25 червня 2000 р. і в основу експозиції була закладена особиста збірка о. Михайла. Зокрема, велику мистецьку, історичну та пізнавальну цінність мала зібрана ним колекція стародруків, скульптур, образів і об-

разків. Часто це були сакральні цінності, збережені о. Михайлом від повного знищення. У подальшому ця збірка поповнювалася дарунками від представників церкви і приватних осіб.

Музей займає частину південного кутового крила першого поверху Ратуші – важливої історико-архітектурної домінанти Бережан, яка знаходиться в центрі історичного середмістя. Музейні приміщення складаються із семи кімнат загальною площею 180,6 кв. м. Власне під експозиції використовувалися шість невеличких залів площею загалом 133,8 кв. метрів. Ще одне приміщення, площа якого 46,8 кв. м., було пристосовано під допоміжно-виставковий та конференц-зал. Інколи зал використовувався і як експозиційний.

Після смерті о. Михайла Немелівського у 2005 р., обов'язки директора Музею переслідуваної церкви виконував декан, настоятель храму церкви Пресвятої Трійці у Бережанах о. Іван Хрептак, а музей знаходився у підпорядкуванні Тернопільсько-Зборівської єпархії УГКЦ.

Наявна музейна колекція та бачення нових перспектив розвитку музею обумовили його подальшу долю. Уже з 2002 р. тогочасним директором Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани Богданом Тихим й міським головою Степаном Гурським осмислюються ідеї про передачу Музею на баланс Заповідника. Але можливостей для цього ще не було. Лише проведені у 2005–2007 рр. необхідні підготовчі роботи дозволили втілити ідею у життя. З 1 серпня 2007 р. Музей переслідуваної церкви був перейменований у Музей сакрального мистецтва та історії церкви. Він перейшов до складу Державного історико-архітектурного заповідника (ДІАЗ) у м. Бережани.

На час передачі музею на баланс ДІАЗ його фонди (власне музейні та бібліотечні) містили понад 3 тис. предметів, переважну більшість з яких було виставлено в експозиціях. Музейна збірка цікава, мистецько-вартісна, музеальна (в особистісно-етимологічному розумінні професора З. Саранського). Тобто така, що заслуговує на повноцінне експонування та популяризацію.

Серед іконографічної частини сакральної колекції слід згадати зображення священномученика Йосафата Кунцевича (1580–1623 рр.). Авторство цього живописного творіння приписують Модесту Сосен-

ку (1874–1920 рр.) – західноукраїнському мистцю, який народився на Івано-Франківщині, навчався у Краківській, Мюнхенській та Паризькій академіях мистецтв. Як художник особливо проявив себе в портретному, жанровому та пейзажному живописі; виконував він також і монументальні розписи.

З парафіяльної іконографічної збірки виділимо, зокрема, анонімні живописні зображення на полотні, які узагальнено можна датувати в хронологічних межах др. пол. XIX – поч. XX ст. Це: «Діва Марія з Ісусом», «Каїн вбиває Авеля», «Апостол Павло», «Євангеліст Матфій».

Апостоли Петро, Яків, Іван Богослов

Пророків Мойсея та Іллі, Святої Анни та Святої Марії-Магдалени. Висота скульптур – від 0,9 до 2,15 м.

Їх барокова експресивність, відтворена в рисах облич, динамічних позах і складках спадистого одягу, приводить до висновку, що ці фігури виконані в тій бароковій стилістичній манері, одним з репрезентативів якої у середині–другій половині XVIII ст. був відомий львівський скульптор Йоган Пінзель. Митець залишив помітний слід у мистецтві західноукраїнських земель, а, на думку Ф. Уманцева, «його твори характеризуються експресивним трактуванням образів і пластичною виразністю форм» [2, с. 248].

Такі експресивно-барокові стильові форми відтворено і в зображеннях, які формують вищезначену музейну колекцію сакрального мистецтва у м. Бережани. Тому авторство скульптур безумовно належить одному з кращих представників творчого напрямку згаданого періоду.

З колекції зразків дерев'яної скульптури слід згадати ще три твори. Дві інші статуї Святих Петра і Павла мають близькі стильові аналоги до вищеописаних зображень. Але їх вирізняє менша експресивність та більш акцентована статичність фігур. Правда, профіліровка спадистого одягу також створює ефект динамізму, руху. Виходячи із стильових форм, ці скульптури також можна датувати XVIII ст. А якість їх виконання і мистецькість зображень вражає.

У збірці дерев'яних скульптур знаходиться окрема фігура з символічною назвою «Молитва» (ангел, який молиться). Виконано зображення в манері народного мистецтва; його можна датувати в межах XIX – поч. XX ст. Та це зовсім не применшує мистецької цінності скульптури й художнього смаку невідомого нам автора.

Важливим доповненням мистецької колекції є збірка 12 сакральних стародруків. Це книги духовного змісту (Псалтирі, Молитовники, Катехизми, Біблії, Життя Святих, Євангеліє з 1600 р., Мінея, Ірмологіон) з львівських, київських і московських та інших друкарень XVII–XIX ст.

Стародруки також складають окрему тематично-експозиційну збірку, яку, до того ж, є можливість постійно поповнювати (через наявність подібних збірок в окремих храмах Бережанського краю, а також через їх сучасне невикористання в церковних службах).

Значну мистецьку та пізнавальну цінність являє собою чисельна в кількісному відношенні та різноманітна за функціональністю колекція церковної атрибутики. Це і елементи церковного одягу (фелони, епатрихілі), так і вироби з металу чи дерева. Їх хронологічне атрибутування: др. пол. XIX – перша пол. XX ст. І вони цінні як з мистецького боку, так і з погляду на них, як на матеріальний історичний документ.

Свою історичну та пізнавальну цінність мають збірки з історії церкви, зокрема цілісні, об'ємні та тематично різноманітні колекції про життя і діяльність найвизначніших ієрархів Української греко-католицької церкви (УГКЦ) – насамперед митрополита Андрея Шептицького та патріарха Йосифа Сліпого. Особливо цінними є присвячені їм філокартичні та філателістичні збірки, оригінальні світлини.

Також у музеї зібрані матеріали про репресованих священиків, сестер служебниць, активістів часів підпілля УГКЦ. Особливо слід

звернути увагу на оригінальні листи отця Григорія Петришина, які передали вчителька української мови і літератури, нині пенсіонерка із с. Білої Чортківського району п. Марія Бурдяк й заступник директора з наукової роботи ДІАЗ Богдан Тихий. Вони пройняті справжнім духовним і національно-патріотичним змістом. У листах також є вірші, написані о. Григорієм до різних свят, подій і дат. Це дозволяє сприймати їх, як цілісну іменну епістолярну збірку.

Цей перелік не охоплює весь спектр існуючого сакрального зібрання, а лише зосереджує увагу на найцінніших експонатах. Адже чисельно та якісно збірка поповнюється й далі.

Осміслені перспективи формування нового музею зосереджуються на виробленні можливостей домінування оригінальних експозицій сакрального мистецтва: скульптури, живопису (зокрема іконопису), церковної атрибутики, старих релігійних книжкових видань. Для основної експозиції використовується п'ять з шести оглядових залів, які мають наскрізно-анфіладне планування.

У першому експозиційному залі, який розміщено відразу ж за входними дверима, розгортатиметься свого роду вступний експозиційний відділ. Тут розкриватиметься історія становлення Музею переслідуваної церкви – попередника Музею сакрального мистецтва та історії церкви. У вітринах цього залу експонуватимуться окремі сучасні релігієзнавчі видання чи перевидання, статистичний та символічний матеріал. Завдання цього експозиційного вузла – створити у відвідувачів необхідне підґрунтя для осмисленого сприйняття подальшої інформації.

У наступному експозиційному залі передбачається переосмислено сформувати збірку музейних предметів з історії Греко-Католицької Церкви, зокрема представлену в діяльності її визначних ієрархів: Андрія Шептицького та Йосифа Сліпого (як два окремі підтематичні вузли). Ці експозиційні стенди та вітрини потрібно переглянути, вилучивши з них всі дублікатні та невідповідні тематичному змісту матеріали. Зокрема книги, які становитимуть основу майбутньої спеціалізованої бібліотеки (адже вже нинішня книжкова збірка за своїм кількісним і якісним рівнем доволі значима). В експозиції пропонується залишити лише по одному екземпляру з різних видань творів А. Шептицького та Й. Сліпого, а також дослідження про них.

Особливо пізнавальну цінність цієї експозиції (як з історичного, так і мистецького боку) представлятиме підбірка ювілейних філателістичних матеріалів (марок, маркованих конвертів, пропам'ятних стрічок), присвячених А. Шептицькому та Й. Сліпому. Яскравим доповненням збірки служитимуть портрети (оригінальні та в копіях) цих церковних ієрархів.

У наступному – третьому – залі оформлено основу тематичної експозиції, яка складається з вищеперечисленої колекції дерев'яної скульптури. Це буде, у перспективі, своєрідна мистецько-експозиційна домінанта серед представленої музейної колекції.

Її гармонійним естетичним продовженням буде експозиція четвертого залу, де експонуються зразки іконографії, сакрального живопису, а у вітринах – цікава, хоч і різноматична за змістом, підбірка сакральних стародруків.

Ще одним логічним фоном в експозиції цього залу є представлена колекція різноманітної церковної атрибутики XIX – першої пол. XX ст.

У наступному залі проектується розгорнути експозицію, присвячену визначним церковним діячам краю. Пізнавальне та емоційне враження посилюватимуть особисті речі, листи, інші документи та матеріали, пов'язані з їх життям, долею, навіть душпастирським подвижництвом.

Шостий – останній – зал, який раніше було пристосовано під кабінет наукових співробітників, продовжує використовуватися подібним чином. Але, одночасно, його можна, у перспективі, використати й для невеликої тематичної виставки, присвяченої засновнику Музею переслідуваної церкви о. Михайлу Немелівському (його особисті речі, фотографії, нагороди, поздоровлення, книги з особистої бібліотеки, інше). Зараз частина цієї особистісної й меморіальної збірки експонується в п'ятому залі.

Велике приміщення (площею 46,8 кв. м.) повинно, вважаємо, у подальшому (після часткового завершення ремонтно-реставраційних робіт) використовуватися під стаціонарний виставковий зал. Адже планування інтер'єру всебічно відповідає такому функціональному пристосуванню.

Екскурсійна діяльність визначає головну функціональну (пізнавальну) основу роботи музею. За одинадцять років музей відвідало понад

12 тисяч осіб. Це учні загальноосвітніх шкіл, студенти, загалом представники різних вікових і соціальних категорій населення. Географія відвідувачів музею також дуже широка – це мешканці міст і сіл Тернопільщини, Івано-Франківщини, Львівщини, м. Києва, представники з Польщі, Німеччини, Австрії, Англії, Росії, США, Канади, Австралії.

Серед важливих музейних завдань є також популяризація визначних подій церковного життя, збір фактичного матеріалу й інформування про визначних діячів церкви, продумана робота з вивчення різноманітних об'єктів сакрального мистецтва. Тому співробітниками проводиться багато заходів науково-популярного чи культурно-освітнього рівнів. До найважливіших масових заходів треба віднести: цикл пізнавальних конференцій «Патріарх УГКЦ Йосиф Сліпий – символ нескореного духу», «Митрополит Андрей Шептицький – князь української церкви і провідник народу»; організовані зустрічі із священниками і місцевими поетами, які пишуть вірші на духовну тематику; формування відеоархіву та організація регулярного перегляду документальних фільмів на духовну тематику; збір фактичного матеріалу й формування інформативної бази даних по церквах краю; підготовка на їх основі популярних публікацій; організація тематичних виставок, інших освітніх чи презентаційних заходів;

Продовжується робота щодо збору та комплектування музейних предметів. Завершено інвентаризацію наявних експонатів. Так, станом на кінець 2011 р. заінвентаризовано 1845 музейних артефактів, серед них: предмети основного фонду – 1273 од.; науково-допоміжного – 572 од.

Здійснюється робота з формування тематичної музейної бібліотеки на основі наявної літератури та періодичних видань (понад тисячу одиниць зберігання), так і за рахунок нових поступлень.

Музей сакрального мистецтва та історії церкви Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани пережив своє перше десятиліття у результативній роботі. Але прослідковуються ще й добрі перспективи, є нові думки та ідеї, бачаться шляхи їх практичного втілення. А це дає надію на майбутнє.

Список використаних джерел

1. *Правова охорона культурних цінностей.* – К., 1997.

2. Уманцев Ф. Мистецтво Давньої України: Історичний нарис / Ф. Уманцев. – К.: Либідь, 2002. – 328 с.

Volodymyr Paratsiy

THE BEREZHANY SACRED ART AND HISTORY OF THE CHURCH MUSEUM

The article traces all the stages of the museum structure formation: from the individual The Persecuted Church Museum to The Sacred Art and History of the Church Museum, which has become the structural unit of the State Historical and Architectural Reserve in Berezhany. The popular scientific, cultural and educational activity of the museum is characterized. The value of museum collections and the conceptual framework of the thematic exposition design has been pointed out.

Key words: Berezhany, The Persecuted Church Museum, exposition, O. M. Nemelivskiy.